

Tadeusz Radzik

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

SZEŚĆDZIESIĄT LAT W SŁUŻBIE NAUKI

POLSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE NA OBCZYŹNIE 1948-2008.

Wśród setek tysięcy Polaków jacy znaleźli się poza granicami Polski wskutek działań wojennych była znacząca grupa uczonych, pracowników uniwersytetów i innych ośrodków badawczych. Najwięcej spośród nich było w Wielkiej Brytanii, gdzie już w czasie wojny starali się kontynuować pracę badawczą i dydaktyczną ze studentami.¹

Decydując się po wojnie na pozostanie na emigracji starali się utrzymywać wzajemne kontakty, wspomagać. Wkrótce powszechne stało się przekonanie o potrzebie powołania organizacji mającej charakter zawodowy, która zrzeszałaby Polaków, pracowników nauki, bez względu na reprezentowaną dziedzinę naukową.

Było to przesłanką do rozpoczęcia w Londynie już z końcem 1947 r. prac organizacyjnych, których efektem było utworzenie 7 grudnia 1948 r. Polskiej Rady Naukowej. W jej gronie znaleźli się przebywający wówczas w Wielkiej Brytanii profesorowie i docenci polskich uczelni wyższych, członkowie Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego oraz Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Początkowo było to 36 członków, ale już w czerwcu 1949 r. w wyniku kooptacji ich liczba wzrosła do 49. Przyjmowano także niesamodzielnym pracowników nauki, o ile posiadali rekomendacje co najmniej dwóch członków Rady.

¹ Zagadnienia te szczegółowo omówiłem w książce *Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii w latach drugiej wojny światowej*, Lublin 1986

Przewodniczącym Rady wybrano prof. Tadeusz Brzeskiego, ekonomistę i prawnika, b. rektora Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zastępcami zostali: Władysław Folkierski oraz Marian Kukiel. Nie tworząc wydziałów powołano dwie komisje: nauk humanistyczno-społecznych oraz nauk przyrodniczych.

Organizując Radę zakładano, iż stanie się ona zaczynem tworzącym podwaliny pod Polską Akademię Umiejętności na emigracji (w ramach tworzenia namiastki państwa na emigracji z jego władzami i instytucjami). Dopóki PAU mogła jeszcze funkcjonować w kraju we w miarę normalnych warunkach uznawano za stosowne powstrzymać się od dalszych działań idących w tym kierunku. Jednak postępujący proces zniewolenia nauki polskiej, szczególnie widoczny od 1949 r., zapowiedź likwidacji Polskiej Akademii Umiejętności i powołania w jej miejsce Polskiej Akademii Nauk (co ostatecznie nastąpiło w 1951 r.) spowodowało podjęcie prac reorganizacyjnych mających nadać Radzie charakter zbliżony do PAU. 27 stycznia 1950 r. zgromadzenia członkowie Rady zdecydowali o przekształceniu jej w Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie. Statut przewidywał (a wskazywała na to i nazwa), iż swej działalności Towarzystwo nie będzie ograniczało do terenu Wielkiej Brytanii, ale obejmie swym zasięgiem uczonych polskich poza Polską bez względu na kraj zamieszkania.²

Przyjęto zasadę, iż członkowie Rady niejako automatycznie stawali się członkami PTNO, pozostałych przyjmowano na mocy decyzji Zgromadzenia Ogólnego. Elitarny charakter Towarzystwa miało zapewnić wprowadzenie klauzuli o ograniczonej liczbie jego członków - do 90. Utworzono dwa wydziały: humanistyczny i przyrodniczy oraz komisje specjalistyczne, do których należeć mogły osoby nie będące członkami (nie spełniające wymogów członkostwa). Przewodniczącym wydziału humanistycznego wybrano prof. Stanisława Strońskiego, a wydziału przyrodniczego – prof. Zygmunta Klemensiewicza. Nie dokonano zmian w prezydium, uzupełniając je tylko o Kazimierza Rouperta jako sekretarza generalnego,

² Sprawozdanie ogólne Prezesa Towarzystwa, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie” [dalej: „Rocznik PTNO”]. Rok 1950/1951, Londyn 1951, s. 14-16

Zbigniewa Leliwę i Adama Żółtowskiego jako członków oraz przewodniczących wydziałów. Na pierwszym dorocznym zebraniu w dniu 30 września 1950 r. obecny był Prezydent RP oraz członkowie rządu.³

Zdecydowano, iż od członków Towarzystwa nie będzie się pobierać składek ze względu na ogólne ciężkie ich położenia materialne. Środki finansowe na działalność pochodziły z nielicznych subwencji, np. Polskiego Komitetu Obywatelskiego Pomocy Uchodźcom Polskim w Londynie. Polish Research Centre udostępniła z kolei nieodpłatnie swoje pomieszczenia na zebrania.

Statutowymi celami PTNO było:

- reprezentowanie, popieranie i obrona niezależnej nauki polskiej na obczyźnie;
- czuwanie nad potrzebami i rozwojem nauki polskiej;
- koordynowanie polskiej działalności naukowej i rozwijanie inicjatyw w tym zakresie;
- prowadzenie wykazu polskich stowarzyszeń naukowych i polskich stowarzyszeń naukowych na obczyźnie oraz ich dorobku naukowego⁴

Wśród członków Towarzystwa znalazła się elita intelektualna i naukowa przedwojennej Polski. W wydziale humanistycznym byli to m.in. profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego: Tadeusz Brzeski, Tadeusz Grodyński, Eugeniusz Jarra, Cezaria Baudouin de Courtenay Jędrzejewiczowa, Oskar Halecki, Jan Łukasiewicz, Zygmunt Zaleski. Z Uniwersytetu Jagiellońskiego członkami PTNO zostali: Władysław Folkierski, Bronisław Hełczyński, Stanisław Stroński, Tadeusz Sulimirski, Stanisław Zaremba, Wacław Lednicki, a z Uniwersytetu Stefana Batoiego: Wacław Komarnicki, Stanisław Kościatkowski, Stanisław Swianiewicz, Stefan Glaser. Z Uniwersytetu Poznańskiego wywodzili się: Adam Żółtowski i Florian Znaniecki. Paweł Skwarczyński był profesorem

³ Tamże; „Szkolnictwa wyższe i nauka polska na obczyźnie”, nr. 1, Londyn 1951, s. 12-14

⁴ Statut Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, Londyn 1950

Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a Henryk Paszkiewicz i Adam Pragier wywodzili się z Wolnej Wszechnicy Polskiej. Kilku wybitnym już uczonym wybuch wojny uniemożliwił uzyskanie tytułu naukowego profesora. Należy tu wymienić Leona Koczego, Mariana Kukiela, Karolinę Lanckorońską, Zdzisława Stahla, Wiktora Sukiennickiego, czy Władysława Wielhorskiego. Józef Jasnowski – uczeń Oskara Haleckiego - opublikował w 1939 r. swoją rozprawę habilitacyjną o Mikołaju Czarnym Radziwille, ale kolokwium przed wybuchem wojny odbyć już nie zdążył. Miało ono miejsce dopiero w 1952 r. na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie w Londynie.⁵ Józef Jasnowski był pierwszym, którego przyjęto nie jako członka Polskiej Rady Naukowej ale w wyniku decyzji Walnego Zgromadzenia w październiku 1950 r. Zgłaszali się wówczas także profesorowie pozostający dotychczas poza PRN, np. ks. prof. Walerian Meysztowicz, ale także badacze, którzy profesurę uzyskali już na uczelniach zagranicznych, jak Wiktor Weitraub, czy Józef Rotblat.⁶

Wydział Humanistyczny był zatem bardzo mocny w swym potencjale. Nieco słabszy był Wydział Przyrodniczy. Wśród jego członków znaleźli się spośród przedwojennych profesorów m. in: Władysław Jakubowski, Zygmunt Klemensiewicz, Włodzimierz Koskowski, Alfred Lasiewicz, Mirosław Ramuł, Jakub Rostowski, Kazimierz Rouppert, Stanisław Skoczylas.

Postanowiono podjąć działania dokumentacyjno-wydawnicze. Impulsem było opublikowanie w kraju pierwszego po wojnie, a dwudziestego piątego z kolei tomu „Nauki Polskiej”, wydawnictwa Kasy im. Mianowskiego, mającego za sobą znaczącą tradycję. Tom ten zawierał artykuły omawiające aktywność naukową Polaków w latach wojny w Stanach Zjednoczonych, Belgii, Francji, Szwajcarii z zupełnym pominięciem Wielkiej Brytanii, Bliskiego Wschodu, Włoch i Niemiec. Aby temu zaradzić PTNO

⁵ E. Kruszewski, *Patriarcha historyków polskich. Na setne urodziny*, "Gazeta Niedzielną" 12 marca 2006 r.; tenże: *Niezwykły jubileusz seniora historyków polskich* „Tydzień Polski” 12 marca 2006

⁶ *Skład Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie. Stan w dniu 30 czerwca 1951 r.*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie”. Rok 1950/1951, Londyn 1951, s. 9-11

zdecydowało przygotować wydawnictwo „Nauka Polska na Obczyźnie” zawierające te właśnie uzupełnienia. Wstępną decyzję podjęła jeszcze Polska Rada Naukowa w 1949 r., realizacja należała już do PTNO. Powołano komitet redakcyjny z prof. Tadeuszem Grodyńskim jako przewodniczącym, Marią Danilewicz Zielińską jako sekretarzem i Tadeuszem Sulimirskim jako redaktorem naczelnym. Głównie dzięki wysiłkom tego ostatniego doprowadzono do wydania w latach 1951-1960 trzech tomów omawiających główne dokonania naukowe Polaków poza krajem w latach wojny.

Gdy w 1951 r. decyzją władz rozwiązano Polską Akademię Umiejętności oraz Towarzystwo Naukowe Warszawskie PTNO zorganizowało akcję protestacyjną. Wydano odezwę, którą rozesłano do organizacji naukowych w świecie i zagranicznych członków PAU. Wyjaśniano polityczne podłoże tej decyzji. Uznano, iż z chwilą likwidacji najważniejszych polskich instytucji naukowych to właśnie Polskie Towarzystwo Naukowe winno reprezentować niezależną naukę polską w świecie. Utworzono Komitet Pomocy i Opieki nad Biblioteką Polską w Paryżu, aby nie popuścić do jej przejęcia przez władze warszawskie.

Zasadnicza działalność PTNO polegała na organizowaniu w miarę systematycznych spotkań (od kilku do kilkunastu w roku) połączonych z odczytami i dyskusją. Czasami tezy referatu stawały się zaczynem publikacji książkowej, np. wygłoszony we wrześniu 1949 r. referat prof. Henryka Paszkiewicza *Ruś w X-XII w. na podstawie zachowanego materiału źródłowego z kroniką kijowską Nestora na czele* stał się impulsem do napisania cennej książki *The Origin of Russia*. Skrócone wersje wystąpień na posiedzeniach ogłaszano w „Rocznikach Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie”. Wydawanie „Rocznika” możliwe było dzięki wsparciu finansowemu Polish Publications Committee. Na jego łamach rejestrowano (i czyni się tak do dziś) aktywność polskich instytucji stowarzyszeń naukowych zagranicą w postaci rocznych sprawozdań.⁷

⁷ B. Czaykowski, B. Sulik, *Polacy w W. Brytanii, Paryż 1961*, s. 551, s. 291-294

Wobec licznych aplikacji o akces do PTNO, napływających z całego świata zdecydowano w 1952 r. zmienić statut w punkcie ograniczającym liczebność członków do 90 osób. Teraz był ich 120. Kolejnej poprawki do statutu dokonano w 1958 r., zwiększając liczbę członków do 144, a liczbę członków Zarządu z 8 do 10.⁸ Następną poprawką miała miejsce w styczniu 1960 r. Decyzją walnego zebrania liczbę członków PTNO zwiększono do 220. Aby nie dokonywać w przyszłości dalszych poprawek, a zarazem zachować elitarny charakter Towarzystwa zdecydowano powoływać członków korespondentów w liczbie do 120 osób. Zachowano (i stosowano w praktyce) przepis statutu stwierdzający, iż wyjazd członka Towarzystwa do Polski na okres dłuższy aniżeli pół roku powoduje automatyczne wygaśnięcie członkostwa.⁹ Przyjęte ograniczenia liczby członków nie były przestrzegane w praktyce. W 1965 r. był ich 149. Ponadto 37 osób posiadało wówczas status członka korespondenta, 27 osób – członkostwo honorowe (tylko cudzoziemcy). Pojawiła się nowa kategoria – współpracownika. Było ich w 1965 r. 62. W ramach dwóch wydziałów: humanistycznego i przyrodniczego funkcjonowało sześć komisji. Były to komisje: historyczno-filozoficzna, etnograficzno-językowa, biologiczna, fizyczna, lekarska oraz techniczna. To w ich ramach odbywały się posiedzenia.¹⁰ Największy stan liczebny Towarzystwo osiągnęło w 1973 r. Miało wówczas 31 członków honorowych, 175 czynnych oraz 57 członków korespondentów.

W tymże 1973 r. Walne Zgromadzenie Polskiego Towarzystwa naukowego na Obczyźnie przyjęło uchwałę w sprawie udziału członków Towarzystwa w krajowych zjazdach naukowych. Stwierdziła ona, iż „PTNO jest organizacją niepodległościową i dlatego uważa, że udział jego członków w imprezach organizowanych przez władze reżimowe jest niepożądany”.¹¹

⁸ Sprawozdanie Sekretarza Generalnego za rok 1958/1959, „IX Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie” [dalej: „Rocznik PTNO”] Rok 1958-1959, Londyn 1959, s. 29-32

⁹ „X Rocznik PTNO”. Rok. 1959-1961, Londyn 1961, s. 27-29

¹⁰ Sprawozdanie Sekretarza Generalnego, „XVI Rocznik PTNO”. Rok 1965-1966, Londyn 1966, s. 29-30

¹¹ „XXXIII Rocznik PTNO” za lata 1971-1973, 1973-1974, 1974-1975, Londyn 1979, s.81

Po śmierci w 1959 r. prof. Tadeusz Brzeskiego prezesem Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie wybrano Tadeusza Sulimirskiego. Wiceprezesami zostali: Marian Kukiel i Władysław Wielhorski, sekretarzem generalnym – Jan Kanarek, a członkami Zarządu: Bronisław Hełczyński, Alfred Laskiewicz. Do Zarządu weszli także: Władysław Wielhorski i Julian Rzóśka – jako przewodniczący wydziałów oraz Maria Danilewiczowa jako administratorka wydawnictw. Kolejna zmiana na stanowisku prezesa nastąpiła w 1959 r. Został nim Władysław Folkierski, przed zmianą sprawujący funkcję wiceprezesa, którym w jego miejsce został Jakub Rostowski. Po śmierci w 1961 r. prof. Władysława Folkierskiego nowym prezesem Towarzystwa został prof. Bronisław Hełczyński, a sekretarzem generalnym Ignacy Wieniewski, który po roku ustąpił na rzecz Jakuba Hoffmana. W 1965 r. Bronisław Hełczyński ustąpił z funkcji prezesa na rzecz Jakuba Rostowskiego (został sekretarzem generalnym), aby po roku ponownie zostać prezesem. Sekretarzem generalnym wybrano wówczas dr Józefa Załęskiego.¹² Gdy w listopadzie 1978 r. zmarł prof. Bronisław Hełczyński (ze względu na chorobę złożył rezygnację jeszcze w czerwcu) prezesem Polskiego Towarzystwa naukowego na Obczyźnie wybrano prof. Tadeusza Sulimirskiego, który obejmując tę funkcję ustąpił ze stanowiska rektora Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie. Wiceprezesami zostali wówczas: Stanisław Biegański i Andrzej Folkierski, sekretarzem generalnym – Kazimiera Domaniewska-Sobczakowa. Członkami Zarządu zostali: Jerzy Gawenda, Marian Bohusz-Szyszko, Antoni Michałek, ks. Jerzy Mirewicz, Jan Ostrowski i Wiesław Strzałkowski.¹³

W połowie lat sześćdziesiątych zawarto porozumienie z Polskim Instytutem Historycznym w Rzymie. Na jego mocy rzymskie wydawnictwo „Antemurale” stało się wspólnym organem PIH i PTNO. Na jego łamach ukazywały się rozprawy o profilu humanistycznym, publikowane głównie w języku francuskim lub angielskim. Umowa obowiązywała tylko dwa lata

¹² Tamże

¹³ „XXIII Rocznik PTNO” za lata 1972-73, 1973-74, 1974-75, Londyn 1979, s. 81

i Polski Instytut Historyczny powrócił do samodzielnego wydawania „Antemurale”.

W 1968 r. rozpoczęły się prace nad przygotowaniem Kongresu współczesnej Nauki i Kultury Polskiej na Obczyźnie. Odbył się on w 1970 r. w Londynie. Wprawdzie PTNO było tylko jego współorganizatorem, ale z istoty rzeczy ze względu na swój charakter i statutowe zadania przejęło znaczną część prac organizacyjnych. Spośród 51 członków Komitetu Organizacyjnego 27 było z PTNO, które także reprezentowane było przez 3 członków w pięcioosobowym prezydium. W Kongresie wzięło udział 71 członków Towarzystwa. Wygłosili oni 38 spośród 82 referatów.¹⁴

Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie było inicjatorem licznych konferencji i obchodów jubileuszowych. W 1955 r. były to obchody setnej rocznicy śmierci Adama Mickiewicza. Księga z tych obchodów zawierająca znakomite teksty ukazała się z pewnym opóźnieniem 1958 r. Gdy w 1956 r. nie doszło w Paryżu do zorganizowania Kongresu Wolnej Kultury Polskiej PTNO było jednym z inicjatorów zorganizowania w Londynie w 1957 r. Konferencji Wolnej Kultury Polskiej. W następnych latach organizowano obchody: setnej rocznicy powstania styczniowego (1963 r.), 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego (1964 r.), 400-lecia Unii Lubelskiej (1969 r.), 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika (1973r.) itp.

W grudniu 1977 r. PTNO zmieniło siedzibę przenosząc się z lokalu przy 9 Princes Gate do gmachu Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego przy King's Street, gdzie rezyduje do dziś.

Z początkiem lat siedemdziesiątych wśród grona polskich pracowników naukowych za granicą dała się zaobserwować wyraźna zmiana pokoleń. W sposób naturalny odchodziło grono profesorów i wykładowców, którzy karierę naukową zrobili jeszcze przed wojną. W ich miejsce pojawiło się

¹⁴ *Kongres Współczesnej Nauki i Kultury Polskiej na Obczyźnie. Londyn 9-12 września 1970 r.*, t.1, Londyn 1970. Tom drugi mimo zgromadzenia gotowych do wydania materiałów nigdy się nie ukazał.

młodsze pokolenie osób, które stopnie naukowe i katedry zdobywali już po wojnie na uczelniach zagranicznych lub Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie. Widoczne to było w wykazach przyjmowanych członków. Gdy w grudniu 1975 r. dokonywano podsumowania ćwierćwiecza PTNO okazało się, iż z pierwszego (założycielskiego) zarządu już tylko jedna osoba pozostawała przy życiu. Natomiast na swym koncie Towarzystwo posiadało wówczas już 22 tomy „Rocznika” i 347 wygłoszonych na posiedzeniach referatów. Zarazem lata siedemdziesiąte były okresem pewnego kryzysu w aktywności, związanego zapewne z wymianą generacji członków. Przez pięć lat nie ukazywał się „Rocznik”. Prezes Bronisław Hełczyński ze względu na stan zdrowia zaprzestał niemal działalności, zebrania odbywały się sporadycznie. Jedynie sekretarz generalny wykazywał pewną aktywność.

W lipcu 1976 r. podjęto decyzję (sfinalizowaną w lutym 1977 r.) o połączeniu z istniejącym już tylko formalnie Zrzeszeniem Profesorów i Docentów Polskich Szkół Akademickich w Wielkiej Brytanii.¹⁵ Członkowie Zrzeszenia i tak od lat byli zarazem członkami PTNO, na którego rzecz przekazano symboliczne fundusze oraz archiwum.

Ożywienie działalności PTNO nastąpiło w 1980 r., na co wpływ poza nowymi władzami miał także ferment intelektualny w środowiskach naukowych po powstaniu „Solidarności”, potrzeba odniesienia się do tych wydarzeń, jak też kontakty z naukowcami z kraju, ożywione jak nigdy dotąd. Gdy w 450-lecie urodzin Jana Kochanowskiego zorganizowano stosowne uroczystości i sympozjum, na „wieczór” Kochanowskiego przygotowany przez PTNO przybyło 350 osób.¹⁶ Prezesem Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie wybrano w 1980 r. prof. Tymona Terleckiego, a wiceprezesami profesorów: Józefa Rotblata i Tadeusz Sulimirskiego. Po roku nastąpiła kolejna zmiana. Prezesem został prof. Edward Szczepanik – wówczas minister spraw

¹⁵ Powstało jeszcze w 1940 r.

¹⁶ Sprawozdanie Prezesa Towarzystwa prof. Tymona Terleckiego za rok administracyjny 1980-1981, „I Drugiej Serii XXIV Ogólnego Zbioru Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie”. Rok 1980-1981, Londyn 1982, s. 248

zagranicznych Rządu RP na Uchodźstwie, a od 1986 r. – premier. Wiceprezesami zostali profesorowie: Józef Jasnowski i Władysław Skiba, a sekretarzem generalnym – Zdzisława Wałaszewski. Tak Edward Szczepanik jak i Józefa Jasnowski kierowali Towarzystwem przez następne dwudziestolecie (prof. Szczepanik zmarł w 2005 r., a prof. Jasnowski w 2007 r.)

Pewnym wydarzeniem było zorganizowanie w 1982 r. wraz ze związkiem Pisarzy Polskich oraz Instytutem badania Zagadnień Krajowych sympozjum nt. „Jałta i jej następstwa”, na które przybyło ok. 250 osób.

Towarzystwo przyznawało nagrody za osiągnięcia naukowe. W 1981 r. nagrodę im. Ireny z Grabowskich Kruszewskiej (ufundowaną przez prof. Kruszewskiego) przyznano prof. Januszowi Zawodnemu za książkę *Nothing but honour*. Przyznawanie nagród im. Alfreda Lenkiewiczza za prace o Polsce w językach obcych stało się możliwe dzięki darowiźnie w wysokości 10 tys. funtów przekazanej przez wdowę Kazimierę Lenkiewiczową. Z uzyskiwanych od tego kapitału odsetek do dziś fundowane są nagrody.

Polska Fundacja Kulturalna wydała przygotowane przez PTNO prace zbiorowe: *Wiktoria wiedeńska* (redaktorem był Józef Jasnowski) oraz *Napaść sowiecka na Polskę* (red. Józef Jasnowski i Edward Szczepanik).

Znaczącym wydarzeniem w dziejach Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie był II Kongres Kultury Polskiej na Obczyźnie zorganizowany przez Towarzystwo we wrześniu 1985 r. z inicjatywy rządu RP na Uchodźstwie. W trwających tydzień obradach, prowadzonych w ośmiu sekcjach programowych udział wzięło ok. 500 osób z 20 krajów świata. Wygłoszono przeszło 150 referatów ogłoszonych w następnych latach w dziesięciu tomach.¹⁷

W październiku 1988r r. Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie zorganizowało sympozjum naukowe poświęcone 1000-leciu Chrztu Rusi Kijowskiej. Wzięli w nim udział uczestnicy z Czechosłowacji, Węgier, Kanady

¹⁷ „XVIII Rocznik PTNO”. Rok 1984/1985, Londyn 1986, s. 4

oraz Wielkiej Brytanii. Materiały z tego sympozjum ogłoszono drukiem na łamach XXXI tomu „Rocznika”.

Przemiany jakie następowały w Polsce po 1989 r. w niewielkim stopniu wpłynęły na działalność Towarzystwa. Nie przejawiało dotychczas aktywności stricte politycznej. Utrzymywało natomiast indywidualne kontakty z uczonymi w Polsce. W nowej sytuacji kontakty te mogły natomiast zostać sformalizowane. Stąd też w maju 1990 r. doszło w Londynie do spotkania Zarządu Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie z przedstawicielami nauki w kraju. Wziął w nim udział prezes Polskiej Akademii Nauk prof. Aleksandr Gieysztor, sekretarz generalny Polskiej Akademii Umiejętności prof. Józef Skąpski oraz przewodniczący komisji konstytucyjnej Senatu prof. Władysław Findenstein. Sugestią komisji konstytucyjnej było powołanie przez PTNO swojego rodzaju komisji (pod przewodnictwem prawnika prof. Jerzego Gawendy) dla wyrażenia opinii na temat przygotowywanych projektów nowej Konstytucji. W ten oto sposób starano się wyrazić uznanie dla dotychczasowej działalności PTNO oraz potencjału intelektualnego jego członków.

Po raz kolejny przyznano nagrody im. Alfreda Lenkiewiczza. Laureatami zostali wybitni logicy: o. prof. Józefa Maria Bocheński- mieszkający w Szwajcarii oraz prof. Czesław Lejewski z Wielkiej Brytanii. Ponadto laureatem został prof. Aleksander Gella – także z Wielkiej Brytanii.

Na czele wybranego na Walnym Zebraniu Zarządu stanął ponownie prof. Edward Szczepanik – jako prezes. Funkcję tę pełnił przez wiele następnych lat, aż do swej śmierci w 2005 r. Wiceprezesem wybrano wybitnego emigracyjnego historyka prof. Józefa Jasnowskiego (był nim także aż do śmierci w 2007 r.). Ponadto wiceprezesem został także prof. Jan Marcinkiewicz, który w 1994 r. ustąpił z tej funkcji na rzecz prof. Zygmunta Makowskiego. Sekretarzem generalnym został prof. Zbigniew Gąsiewicz, skarbnikiem mgr Ludwik Maik, a redaktorem „Rocznika Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie” – prof. Stanisław Portalski. Ponadto do Zarządu

wybrani zostali: red. Krzysztof Rowiński (jako sekretarz do spraw członkowskich), dr Tomasz Piesakowski, prof. Kazimiera Domaniewska-Sobczak oraz dr Andrzej Ciechanowiecki.¹⁸

Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie stanęło przed nowymi wyzwaniami. Minął już czas, gdy jednym z podstawowych celów jego działalności było reprezentowanie w wolnym świecie nauki polskiej, podlegającej licznym ograniczeniom ideologicznym, zwłaszcza w odniesieniu do nauk humanistycznych i społecznych, oraz odkłamywanie zafałszowanego obrazu dziejów najnowszych. Nowe czasy stawiały nowe wyzwania, ale też i możliwości były inne. Realna była współpraca ze środowiskami naukowymi w kraju. Członkowie PTNO wzięli czynny udział w dwóch organizowanych w 1994 r. w kraju sympozjach: zorganizowanym przez Instytut Historii Nauki PAN „Nauka polska wobec totalitaryzmów” oraz „Myśl polityczna polskiej emigracji” (Instytut Studiów Politycznych PAN)¹⁹ Prof. Edward Szczepanik otrzymał doktorat honoris causa Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, uczelni której przed wojną był absolwentem. Dodajmy, iż inny członek PTNO prof. Józef Rotblat, wybitny fizyk, otrzymał pokojową nagrodę Nobla (jako członek zespołu PUGWASH).

W lutym 1992 r. rozpoczęto przygotowania do III Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie zaplanowanego na 1995 r. Powołano Referat Dokumentacji (pod przewodnictwem prof. Kazimiery Domaniewskiej-Sobczak) oraz Komisję Imprez Artystycznych, Wystaw i Usług Kongresowych (prof. Stanisław Portalski).²⁰

Przygotowania do Kongresu trwały trzy lata. Odbył się w dniach 20-26 sierpnia 1995 r. w Londynie. Towarzystwo było jego organizatorem, a obrady przeprowadzono w jedenastu sesjach. W sensie merytorycznym

¹⁸ Sprawozdanie Sekretarza Generalnego PTNO prof. Zbigniewa Gąsiewicza za okres 6.12.1989 do 6.12.1990 r., „XXIII 1989/90 Rocznik PTNO” Rok. 1989/1990 [na okładce błędna data –T.R.], s. 3-4

¹⁹ Sprawozdanie Sekretarza Generalnego PTNO, „XXXVII Rocznik PTNO” Rok 1993/1994”, Londyn 1995, s. 5-6

²⁰ Tamże

składał się z dwóch części. Pierwsza, historyczna, poświęcona była historii „drugiej wielkiej emigracji” – jak ją określił w swym wystąpieniu prof. Jerzy Skowronek. Zgromadziła wielu historyków, tak z kraju, jak i emigracji. Bez żadnej przesady stwierdzić można, iż dotychczas nie było tak licznego i znaczącego w sensie merytorycznym spotkania historyków z kraju i emigracji. Część druga Kongresu poświęcona została zagadnieniom współczesnych i przyszłych stosunków pomiędzy emigracją a krajem. Obradom towarzyszyły imprezy pozanaukowe: spektakl teatralny, wystawa książki polskiej na obczyźnie zorganizowana przez Bibliotekę Polską w Londynie, wystawa numizmatów polskich ze zbiorów dr Jana Krasnodębskiego oraz wystawa polskiego malarstwa, grafiki i rzeźby w Wielkiej Brytanii. Udział w Kongresie wzięły 303 osoby z tego: z Wielkiej Brytanii 201 osób, z Polski 70 oraz 32 osoby z 13 innych krajów.²¹

Już kilka lat wcześniej zdecydowano, iż materiały kongresowe wydane zostaną drukiem. Powołano komitet redakcyjny z prof. Edwardem Szczepanikiem jako przewodniczącym, prof. Józefem Jasnowskim jako redaktorem naczelnym, prof. Zdzisławem Wałaszewskim i Ludwikiem Maikiem. Do Komitetu weszli także redaktorzy poszczególnych tomów. Cztery tomy materiałów gotowe były przed rozpoczęciem obrad. Pozostałe wydawano sukcesywnie przez kilka następnych lat. W rezultacie powstało monumentalne wydawnictwo liczące siedem podstawowych kilkusetstronicowych tomów oraz uzupełnienia. Są to następujące tomy:

T.1. *Władze R.P. na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939-1945*,
red. Zbigniew Błażyński;

T.2. *Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej 1945-1990*,
red. Leonidas Kliszewicz

T.3. *Kierownictwo obozu niepodległościowego na obczyźnie*,
red. Aleksander Szkuta

²¹ Sprawozdanie Sekretarza Generalnego PTNO prof. Zbigniewa Gąsiewicza za okres od 13.12.1994 do 13.12. 1995 r., „XXXVIII Rocznik PTNO”. Rok 1994/1995, Londyn 1996, s. 6-7

T.4. *Akcja niepodległościowa na terenie międzynarodowym 1945-1990*, red. Tomasz Piesakowski

T. 5. *Pomoc krajowi przez niepodległościowe uchodźstwo*, red. Roman Lewicki

T. 6. *Zakończenie działalności władz RP na Uchodźstwie*, red. Zbigniew Błażyński i Ryszard Zakrzewski (pierwotnie redaktorem miał być tylko Ryszard Zakrzewski, ale zmarł w trakcie przygotowywania wydawnictwa)

T. 7. *Wybór dokumentów*, red. Ludwik Maik, Wojciech Rojek i Andrzej Suchcitz

Wzmoczone kontakty z krajem doprowadziły do zorganizowania w 1996 r. konferencji „Emigracja-Kraj” w Instytucie Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (wspólnej z PTNO), na której powołano Radę Koordynacyjną Badań nad Polonią. Jej pierwszym prezesem został wybrany prof. Edward Szczepanik, a sekretarzem prof. Tadeusz Radzik. Materiały z tej konferencji ukazały się drukiem. Zawierały m.in. referaty Edwarda Szczepanika, Zbigniewa Gąsiewicza, Jana Drewnowskiego, Eugeniusza Kruszewskiego i Stanisława Portalskiego.²² Kolejna konferencja Rady Porozumiewawczej odbyła się w czerwcu 1997 r. w Rogach pod Gorzowem Wielkopolskim. Z ramienia PTNO referaty wygłosili: Edward Szczepanik, Zbigniew Gąsiewicz, Stanisław Portalski i Leonidas Kliszewicz. Prezesem Rady ponownie wybrano prof. Edwarda Szczepanika. Następną konferencja odbyła się we wrześniu 1999 r. w Łagowie Wielkopolskim. Jej tematem była „Polityka zagraniczna Polski w ocenie emigracji”. Spośród 29 referatów 5 wygłosili członkowie PTNO, w tym Edward Szczepanik.²³ Z kolei na konferencji-zebraniu Rady Porozumiewawczej w Kręglu pod Bydgoszczą we wrześniu 2000 r. udział wzięło ośmiu przedstawicieli Towarzystwa.

²² „Res Historica”, z.1, red. T. Radzik, Lublin 1996

²³ Sprawozdanie Sekretarza Generalnego PTNO prof. Stanisława Portalskiego za okres od 10.12 1998 do 10.12. 1999, „XLII Rocznik PTNO”. Rok 1998/1999, Londyn 2000, s. 6

W maju 2001 na dorocznej konferencji Rady Porozumiewawczej, która tym razem odbyła się w Gorzowie Wielkopolskim, prof. Edward Szczepanik zrezygnował z funkcji prezesa na rzecz prof. Andrzeja Targowskiego z Kalamazoo w Stanach Zjednoczonych, przyjmując funkcję prezesa honorowego. Wiceprezesem został natomiast prof. Stanisław Portalski – zarazem sekretarzem generalnym PTNO. Zmieniono nazwę na Światowa Rada Badań nad Polonią.²⁴ W kolejnych dorocznych konferencjach Rady w Bydgoszczy (2004), Warszawie (2005), Augustowie (2006) uczestniczyli przedstawiciele Zarządu PTNO. Prof. Stanisław Portalski wybrany został wiceprezesem Zarządu Rady.

Kolejną inicjatywą PTNO, istotną z naukowego punktu widzenia, jak też integrującą środowiska badaczy emigracyjnych i krajowych było rozpoczęcie w 1997 r. prac nad przygotowaniem zbiorowego opracowania *Poland In the Second Millenium of Christianity*. Zdecydowano, iż motywem przewodnim pracy będą kwestie związane z nauką i kulturą.²⁵ Prace nad wydaniem książki trwały kilka lat. Początkowo zakładano, iż ukaże się na 50-lecie Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie. Ostatecznie jednak udało się ją wydać dopiero w październiku 2002 r. pod tytułem *The Polish Cultural and Scientific Heritage*. Była dziełem zbiorowym 45 autorów, tak z kraju, jak i zagranicy. Redaktorem całości został Edward Szczepanik, a poszczególne części redagowali: Andrzej Suchcitz (Political and social history), Zdzisław Wałaszewski (Humanities and social sciences), Stanisław Portalski (Mathematics, natural sciences and technology) i Mieczysław Paszkiewicz (Architecture, arts and physical culture). Wkrótce po wydaniu pracy rozpoczęto pertraktacje z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu dotyczące wydania pracy w kraju, w języku polskim.

Zmiany we władzach Towarzystwa w latach dziewięćdziesiątych były niewielkie i stopniowe. W 1997 r. z Zarządu ustąpiła prof. Domaniewska. Na jej

²⁴ Sprawozdanie Sekretarza Generalnego PTNO prof. Stanisława Portalskiego za okres od 7.12.2000 do 6.12.2001 r., „XLIX Rocznik PTNO”. Rok 2000/2001, Londyn 2002, s. 6

²⁵ „XL Rocznik PTNO”. Rok 1996/1997, Londyn 2008, s. 4

miejsce wybrano dr Martę Wajdę-Spochń.²⁶ W 1999 r. prof. Stanisław Portalski zastąpił prof. Zbigniewa Gąsiewicza na funkcji sekretarza generalnego.²⁷ W 1999 r. Zarząd Towarzystwa pracował w następującym składzie: prezes – prof. Edward Szczepanik, wiceprezysi: prof. Józef Jasnowski (nauki humanistyczne) i prof. Zygmunt Makowski (nauki ścisłe), sekretarz generalny – Stanisław Portalski, skarbnik – mgr Ludwik Maik, redakcja „Rocznika” – red. Krzysztof Rowiński. W Zarządzie pojawili się nowi członkowie: dr Tomasz Piesakowski i prof. Ryszard Kotaś.²⁸ Na Walnym Zebraniu 10 grudnia 2000 r. dokonano pewnych zmian w Zarządzie. Prezesem nadal pozostawał Prof. Edward Szczepanik, wiceprezesami profesorowie: Józef Jasnowski i Zygmunt Makowski. Sekretarzem generalnym był prof. Stanisław Portalski, skarbnikiem mgr Ludwik Maik, redaktorem „Rocznika” – Krzysztof Rowiński, a sekretarzem do spraw członkowskich Ryszard Kotaś. Zmienili się natomiast pozostali członkowie Zarządu. Nowymi członkami zostali: prof. Mieczysław Paszkiewicz, prof. Zofia Butrym oraz prof. Franciszek Karbownik.²⁹ Ze względu na stan zdrowia prof. Edward Szczepanik w grudniu 2003 r. zrezygnował z funkcji prezesa PTNO. W uznaniu jego dokonań uchwalono przyznanie mu tytułu Honorowego Prezesa. Funkcje prezesa tę na okres trzech lat powierzono prof. Stanisławowi Portalskiemu. Sekretarzem generalnym został prof. Ryszard Kotaś.³⁰ Mandat tego Zarządu został jednogłośnie przedłużony 'en bloc' na Walnych Zebraniach grudniu 2004 r., grudniu 2005 r. i grudniu 2006 r.³¹ Dokooptowano natomiast nowych członków: prof. Bolesława Indyka (powierzając mu zarazem funkcję wiceprezesa), dr Andrzeja Fórmaniaka

²⁶ „XL Rocznik PTNO”. Rok 1996/1997, Londyn 1998, s. 5

²⁷ „XLII Rocznik PTNO. Rok 1998/1999, Londyn 2000, s.4

²⁸ Tamże, s. 6

²⁹ T. Piesakowski, Sprawozdanie z Walnego Zebrania Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie w dniu 10 grudnia 2002 r., „XLV Rocznik PTNO”. Rok 2001/2002, Londyn 2003, s.492-495

³⁰ Z. Butrym, Sprawozdanie z Walnego Zebrania Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, „XLVI Rocznik PTNO”. Rok 2002/2003, Londyn 2004, Londyn 2005, s.371

³¹ Z. Butrym, Sprawozdanie z Walnego Zebrania Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie [10 grudnia 2004 r.], „XLVII Rocznik PTNO” Rok 2003/2004, Londyn 2005, s.411; Z. Butrym, Sprawozdanie z Walnego Zebrania Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie [13 grudnia 2005], „XLVIII Rocznik PTNO”. Rok 2004/2005, Londyn 2006, s. 326

oraz dr Andrzeja Suchcitzę.³² Zmiany te oznaczały zarazem, iż do władz Towarzystwa wybrani zostali ludzie młodszy, już powojennego pokolenia.

W 2005 r. we władzach Towarzystwa zaszły dalsze zmiany, których powodem była śmierć zasłużonych działaczy. W maju zmarł prof. Franciszek Karbownik, członek Zarządu.³³ W dniu 1 października zmarł prof. dr inż. Zygmunt Makowiecki wiceprezes PTNO, b. wykładowca i dziekan University of Surrey.³⁴ 11 października 2005 r. zmarł wieloletni prezes Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie prof. Edward Szczepanik, ostatni premier Rządu RP na Uchodźstwie (w latach 1996-1990).³⁵

Bliższe kontakty Towarzystwo utrzymywało i utrzymuje z Polską Akademią Umiejętności oraz Naczelną Organizacją Techniczną. Na zaproszenie Prezesa Polskiej Akademii Umiejętności prof. Andrzeja Białasa przedstawiciele Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie z prof. Stanisławem Portalskim, wzięli udział w I Kongresie Polskich Towarzystw Naukowych na Obczyźnie zorganizowanym w Krakowie w dniach 8-11 września 2005 r. II Kongres, którego jesteśmy uczestnikami odbywa się także z udziałem przedstawicieli PTNO. Jest on jakby dopełnieniem misji, jakiej służyło Towarzystwo przez dziesięciolecie, realizując swe statutowe cele i organizując m.in. trzy Kongresy w Londynie – utrzymania kontaktów pomiędzy uczonymi polskimi i towarzystwami naukowymi w świecie, dla dobra nauki polskiej i uczonych bez względu na to, gdzie mieszkają i prowadzą badania.

³² K. Rowiński, Sprawozdanie z Walnego Zebrania Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie [grudzień 2006], XLIX Rocznik PTNO". Rok 2005/2006, Londyn 2007, s. 284; tamże, Sprawozdanie prezesa prof. Stanisława Portalskiego wygłoszone na Walnym Zebraniu PTNO 12.12 2006, s. 4

³³ P. Szudek, Śp. Ppłk dr Franciszek A. Karbownik, „XLVII Rocznik PTNO". Rok 2003/2004, Londyn 2005, s. 24-26

³⁴ S. Portalski, Śp. Prof. dr inż. Zygmunt Stanisław Makowski, „XLVIII Rocznik PTNO". Rok 2004/2005, Londyn 2006, s. 33-36

³⁵ S. Portalski, Prof. Edward Szczepanik. Ostatni premier Rządu RP na Uchodźstwie, „XLVII Rocznik PTNO". Rok 2003/2004, s. 19-20